

*Martina Podboj*

## JEZIK I PROSTOR: PROSTOR U TEKSTU

## Ciljevi rada

U ovom će se radu tragom osnovnih načela kognitivne lingvistike pokušati opisati fenomen generiranja prostornih značenja u jeziku, i to na razini teksta.

Jezični se opis može izvršiti na više razina, a razina teksta čini se vrlo zanimljiva za ovu analizu i to iz nekoliko razloga. Prvo, tekst je jedini pravi ostvareni jezik, jezik u uporabi, izgovoreni ili napisani čin komunikacije i upravo promatrajući tekst možemo dobiti dobar uvid u jezične fenomene. Drugo, budući da je uronjen u svoj kontekst i bez njega ga se ne može tumačiti, tekst je dobro polazište za analizu značenja, kojem je teže pristupiti s gledišta nekih formalističkih pristupa. Metode kognitivne gramatike, koja se temelji na upotrebi (engl. *usage-based model*) i u svojoj je biti deskriptivna, za ovakvu se vrstu analize stoga pokazuju idealne.

Cilj je ovog rada odmaknuti se od čistog identificiranja prostornih značenja kod, primjerice, prijedloga ili mjesnih priloga bez njihova opisa i podrobnije analize te proniknuti u dublje istraživanje organizacije jezičnog iskaza koja je prije svega motivirana iskustvom. Jer, kako ćemo vidjeti, prostor se, kao jedno od temeljnih iskustava ljudskog poimanja svijeta, itekako očituje i u jeziku.

## Riječ-dvije o tekstu

Tekst možemo ugrubo definirati kao jezičnu jedinicu na razini višoj od rečenice, i to takvu cjelinu koja je određena različitim vrstama zavisnosti među svojim dijelovima.<sup>1</sup> Važno je još nadodati da je jezik uobličen u tekst stanje spoznatljivog jezika te da se jezik nikada ne ostvaruje u drugom obliku doli kao tekst (Glovacki-Bernardi, 1990: 15).

---

<sup>1</sup> Prema Z. Harrisu (Glovacki-Bernardi, 1987:11)

Iako je tekst fenomen koji nije lako definirati jednom jezgrovitom definicijom, iz iskustva vrlo lako možemo nešto prepoznati i imenovati tekstom. U svakom slučaju, prvo svojstvo po kojemu možemo i laički identificirati tekst jest to da je tekst *veći* od rečenice. Riječ je, dakako, o nadrečeničnom jedinstvu koje je smisljeno povezano. Nadalje, prepoznamo vrlo lako *komunikacijsku usmjerenost* teksta, ali i to da tekst ima svoju *temu*. Tekst nije gramatička jedinica i ne definira ga se prema veličini. Treba ga prije svega promatrati kao semantičku jedinicu, i, iako je povezan s rečeničnom razinom, definira ga se prema realizaciji – tekst se, dakle, *ne sastoji* od rečenica, nego je *ostvaren* rečenicama.

Osnovno načelo kognitivnog pristupa jeziku jest to da se jezik i jezični fenomeni mogu opisati jedino ako su promatrani kroz prizmu ljudskih kognitivnih sposobnosti. Drugim riječima, jezik je snažno motiviran ljudskim iskustvom. Iskustvena podloga jezika u upotrebi neophodno je važna, a uključuje i kulturološku pozadinu, kontekst, kao i fizičku situaciju jezične izvedbe, a sve su to obilježja onoga što zovemo *tekst*.

Na formalnoj su razini signali kontekstualne uključenosti rečenica i njihove povezanosti u cjelinu konektori. Ondje gdje se uz pomoć konektora iz jedne cjelovite misli tema prenosi na novu ili ondje gdje se na prethodno izrečenu temu referira ili upućuje na novu, javlja se tekst. Pitanje je mogu li se konektori zapravo sistematizirati i ukoliko mogu, kojim se kriterijima pritom treba voditi. Tradicijske gramatike u tome nisu nikako uspjevale iz razloga što su se vodile isključivo gramatičkim kriterijima. Prilikom takve klasifikacije nimalo se računa nije vodilo o semantičkoj interpretaciji konektora, smatrajući ih najčešće semantički praznima. Ono što funkcionalni pristupi jeziku, pa tako i kognitivna gramatika, imaju na umu jest činjenica da ne postoje značenjski prazne jezične jedinice. Konektore je, iako imaju naglašeno gramatičko značenje, pogrešno nazvati semantički praznima jer je njihova funkcija isključivo u oblikovanju cjelovitog i neponovljivog smisla teksta te stoga puno značenje poprimaju tek kada su upotrijebljeni u tekstu, u nekom određenom kontekstu i okruženju. Nipošto ih se stoga ne treba promatrati izolirane, svrstavajući ih tradicijski u skupine „vrsta riječi“, zanemarujući pritom njihovu semantičku, ali i pragmatičku ulogu. Josip Silić (1984) dijeli ih na gramatičke, leksičke, leksičko-gramatičke i stilističke. Prihvatljivija je ipak klasifikacija Mirne Velčić (1987: 24-28) koja je ujedinila gramatičke i funkcionalne kriterije i svrstala konektore u pet skupina: relativne, vezničke, priložne, frazeologizirane te propozicionalne konektore. Poslije tih pet skupina detaljnije opisuje prema semantičkim kriterijima, razlikujući adverbzativne, eksplikativne, konkluzivne i kauzalne konektore.<sup>2</sup> U tablici 1 navedeni su primjeri radi ilustracije.

<sup>2</sup> Primjerice, adverbzativi mogu biti veznički (*a, dok, ali*), priložni (*pak, međutim, naprotiv...*), frazeologizirani (*za razliku od toga, s jedne strane, s druge strane...*) ili propozicionalni (*druga je stvar to što, sasvim različito od toga jest da...*) (Velčić, 1987: 68).

Tablica 1. *Podjela konektora prema gramatičkim i funkcionalnim kriterijima (prema Velčić, 1987)*

konektori	eksplikativi	konkluzivi	kauzativi	adverzativi
<b>veznički</b>	-	-	<i>jer</i>	<i>a, dok, ali</i>
<b>priložni</b>	<i>naime, odnosno</i>	<i>dakle, zato, stoga, prema tome</i>	<i>kako, zato što, zbog toga što, budući da</i>	<i>pak, no, međutim, naprotiv</i>
<b>frazeologizirani</b>	<i>točnije rečeno, drugim riječima, to jest, jednostavnije rečeno</i>	<i>s obzirom na to</i>	<i>iz (jednostavnog) razloga što...</i>	<i>za razliku od toga, s jedne/druge strane, bez obzira na to...</i>
<b>propozicionalni</b>	<i>to znači da, to će reći da...</i>	<i>sve upućuje na činjenicu da, možemo zaključiti da...</i>	<i>razlog je to što, uzrok valja potražiti u činjenici da, zahvaljujući tome što...</i>	<i>sasvim različito od toga jest, druga je stvar što...</i>

## Kognitivna gramatika i prostor

Budući da obuhvaća ideju da su jezične jedinice motivirane kognitivnim procesima, za kognitivnu su gramatiku iskustvo, percepcija svijeta te konceptualizacija ključne u ostvarivanju jezika. Dakle, sve razine jezika i svi jezični fenomeni motivirani su zajedničkom silom, a to je ljudska želja za komunikacijom i razumijevanjem svijeta koji nas okružuje. Ako kažemo da je jezik motiviran našim shvaćanjem svijeta, nužno dolazimo do zaključka da je stvaralac izraza upravo iskustvo. Kako je prostor, uz vrijeme, temeljna kognitivna domena, zbog svoje važnosti za ljudsko iskustvo služi i kao podloga konceptualizacije apstraktnijih fenomena kojima svakodnevno komuniciramo, pa je stoga logična pretpostavka da će se prostorni odnosi kodirati u jeziku, a osobito na razini teksta.

Iako je prostor bio zanimljiv jezikoslovcima još od antičkih vremena, tek ga kognitivna gramatika počinje intenzivno proučavati<sup>3</sup>, o čemu svjedoči i činjenica da se u svojim prvim inačicama nazivala *space grammar*, odnosno *prostorna gramatika* (Belaj, 2008: 11). Budući da ćemo se u daljnjoj analizi služiti metodologijom kognitivne gramatike i lokalističkih teorija, nužno je objasniti ključne pojmove koje ćemo upotrebljavati. Prije svega,

<sup>3</sup> U središte promatranja stavljaju ga i lokalističke, mahom generativne, teorije, no njih karakterizira formalizacija determinatora prostornih odnosa.

nužni su nam pojmovi *trajektora* i *orijentira*<sup>4</sup>, koji se u kognitivnoj gramatici upotrebljavaju kako bi se označila kognitivna istaknutost, odnosno potisnutost sudionika scenarija, a potom i *semantički padeži* kojima lokalističke teorije tumače prostorne odnose.

*Trajektor* je onaj sudionik strukture koji je profiliran, relativno istaknut u odnosu na drugog sudionika / druge sudionike. To je enitet čije kretanje možemo opisati. S druge strane, *orijentir* je referencijska točka potisnuta u drugi plan scenarija i prema njemu se vrednuje položaj, kretanje ili veličina trajektora. Odnos između trajektora i orijentira iskazuje se najčešće prijedlogom, a taj ćemo rečenični dio nazvati *determinatorom lokalizacije*.

Lokalističke teorije, kada govore o prostornim odnosima u jeziku, najčešće spominju četiri temeljna semantička padeža: lokativ, ablativ, adlativ te perlativ. Lokativ ima značenje statičnosti, to je padež mjesta. Preostala tri imaju dinamična značenja; ablativ izražava smjer kretanja od nečega, adlativ smjer kretanja do nečega / prema nečemu, dok je perlativ padež pravca i znači kretanje kroz, preko nečega.

Evo rečeničnih primjera za svaki padež:

*Lokativ*: Slatkiši (TRAJEKTOR) su u (DETERMINATOR LOKALIZACIJE) zdjeli (ORIJENTIR).

*Ablativ*: Albert (TR) kreće od (DL) kuće (OR).

*Adlativ*: Albert (TR) stiže do (DL) tržnice (OR).

*Perlativ*: Vjeverica (TR) juri kroz (DL) šumu (OR).

Budući da smo usredotočeni na razinu teksta, orijentir i trajektor bit će ponešto apstraktniji nego što je to na razini rečenice. Naime, ako gledamo formalnu razinu teksta, tada će sudionici scenarija, trajektor i orijentir, biti rečenice<sup>5</sup>, a ulogu determinatora lokacije preuzet će konektori. Na pragmatičkoj razini, koja uključuje jezični i izvanjezični kontekst odvijanja teksta kao jezičnog događaja, sudionici scenarija bit će ili teme koje se u tekstu javljaju ili pak govorni sudionici teksta; govornik i sugovornik, a u tom će slučaju determinator lokalizacije najčešće biti pronominalni oblik koji ima funkciju povezivanja teksta.

<sup>4</sup> Različiti teoretičari različito nazivaju sudionike scenarija prema istaknutosti. Nazivi su *trajektor* (eng. *trajectory*) i *orijentir* (eng. *landmark*) prema Langackeru (1987), dok ih Talmy (2001) naziva *figure* i *ground*. Piper (1997) rabi nazive *objekt lokalizacije* i *lokalizator*, dodajući uz njih još i *orijentir*, rečenični dio, najčešće prijedlog, kojim se uspostavlja odnos između potonjih dvaju (Belaj, 2009: 45).

<sup>5</sup> Jezikoslovci su, vodeći se različitim kriterijima, pokušavali tekstu kao cjelini odrediti i definirati njegove neposredne konstituente. Nazivali su ih rečenicama, frazama, govornim činovima, smislenim cjelinama itd. (Velčić, 1987: 13-17) Ovdje ćemo, kako bismo metodološki olakšali daljnje izlaganje, za temeljne konstituente teksta uzeti rečenice.

## Što konektori znače?

Ljudsko je iskustvo organizirano, strukturirano, a takvo se odražava i u jeziku. Tako je vidljivo da su naša shvaćanja pojedinih ideja i kategorija kao što su suprotnost, dodatno objašnjenje, zaključivanje, uzrok itd. uvelike uvjetovana prostornim odnosima o kojima smo predodžbu stekli iskustvom.

Dakle, adverbzativne, eksplikativne, konkluzivne i kauzalne konektore možemo definirati kao nositelje određenih prostornih značenja. Konkluzivi, kauzativi i adverbzativi ostvarivat će ablativno značenje unutar teksta, a eksplikativi će nositi adlativno značenje. Osim toga, vidjet ćemo poslije kako deiktički oblici također uspostavljaju određeni prostorni odnos u tekstu, najčešće statični lokativni, i oni imaju značajnu pragmatičku ulogu.

### *Eksplikativi ili konektori pojašnjenja*

Kada rečenica ili sadržaj dodatno pojašnjava prethodno izrečeno, upotrebljavamo eksplikative:

- (1) *Poema (prema latinskom poema, pjesnička tvorevina) naziv je kojim se u nas u novije vrijeme označava nešto kraća stihovana vrsta u kojoj se isprepleću mnogi elementi tipični za lirsku poeziju s elementima koji karakteriziraju epsku poeziju. Točnije rečeno, poema je takva književna vrsta u kojoj se fabularni elementi isprepleću s neposrednim lirskim izricanjem, a motivi povezuju, osim fabularnim vezama, i asocijativnim nizanjem karakterističnim za lirsku poeziju. (Solar, 2001: 199)*
- (2) *Tu beskonačnost ne valja shvatiti u smislu lošeg beskraj, nego kao dodir vječnosti i vremena. U svakom času čovjek može napustiti svoju prirodno osjetilnu danost i izdignuti se do čistoće moralnog zakona u kojemu otkriva svoju slobodu i besmrtnost. To znači da u svakom času čovjek može, a i treba sebe obnoviti, postati novim čovjekom. (Cipra, 1999: 157)*

Ako promotrimo prethodne primjere imajući na umu kognitivnogramatičku ideju istaknutosti, odnosno potisnutosti sudionika scenarija, možemo uočiti da je sadržaj koji se želi pojasniti, odnosno onaj sadržaj koji se nalazi ispred konektora, profiliran. Taj se *kreće prema* svome pojašnjenju. Njegovo pojašnjenje, tj. ono što dolazi iza konektora, potisnuto je u drugi plan. Takav odnos mogao bi se prema tome promatrati kao odnos adlativnosti.

### Konkluzivi ili konektori zaključivanja

Kada je neki jezični sadržaj zaključak onoga što je prethodno rečeno, on se u tekstu nužno iskazuje kao posljedica i za povezivanje rabimo konkluzive.

- (3) *Osim toga balada i romanca smatraju se često epskim vrstama, iako ih neki teoretičari smatraju lirskim ili barem pretežno lirskim vrstama. [Sve to upućuje na] prilično nesređenu terminologiju i nejasne kriterije razvrstavanja epskih pjesama.* (Solar, 2001: 197)

Konkluzivi ističu zaključak na način da govornik najavljuje nešto što proizlazi, *izlazi iz* onoga što je prethodno rečeno. U navedenom primjeru, sadržaj je iza konektora zaključak i proizašao je iz onoga rečenog ispred konektora. To možemo promatrati kao ablativnost na razini teksta. Zaključak, kao posljedica nečega, nužno je utemeljen na poslijevremenosti (Glovacki-Bernardi, 1987: 86), stoga će se on uvijek pojaviti iza konektora. Sam je zaključak profiliran u odnosu na ostali sadržaj jer objašnjava sve prethodno rečeno, zato u svakodnevnom govoru i kažemo da zaključak *proizlazi iz* nečega. Riječ je o ekstralokativnosti koja je podznačenje ablativnosti.

- (4) *Kristove riječi u toj viziji: Bene scripsisti de me, učinile su da je izbljedio sav žar kojim je Toma nastojao intelektualno poduprijeti kršćansku vjeru i dokazati njezinu prevagu nad poganstvom. Nije, [dakle], riječ o intelektualnom dokazu, već o naznaci puta kojim se dolazi do iskustva Božje egzistencije.* (Cipra, 1999: 40)

### Kauzativi ili konektori uzroka

Budući da je zaključak posljedica uzroka koji mu prethodi, usko su uz konkluzive vezani i kauzativi. Rabe se kada se sadržaj u odnosu na prethodno rečeno ili ono što slijedi ponaša kao uzrok ili razlog. Tada su ti sadržaji u uzročno-posljedičnoj smisaonoj vezi. U takvim slučajevima riječ je o tipičnom ostvaraju kategorije uzroka. Budući da se u kognitivnoj gramatici i općenito lokalističkim teorijama na kategoriju uzroka i gleda kao na vid ablativnosti (Belaj, 2009: 53), logično je da se i u tekstovima povezanim kauzativima mogu iščitati ablativna značenja.

- (5) *Književnost tako postoji naprosto [zato što] u ljudskom društvu obavlja zadatke koje ne može obaviti neki drugi način izražavanja; ona prenosi poruke koje se inače ne bi mogle prenijeti i uobličuje iskustvo koje ne bi bilo oblikovano, pa ne bi moglo ni postojati.* (Solar, 2001: 16)
- (6) *Također Ti poslah Pripovijesti Ive Andrića i knjigu proze Crnjanškoga (iz Slavenskog seminara). Ako se ne varam, tražio si od mene i Hrvatsku modernu liriku; no nju Ti ne bih mogao poslati*

*iz jednostavnog razloga*, *jer je ni sâm nemam*, *budući da* *sam je još prije nekoliko mjeseci posudio jednom svom „prijatelju“, koji će mi je „već vratiti“.* (Tadijanović, 2006)

Razlika je između konkluzivnog i kauzalnog povezivanja u redoslijedu sadržaja. Naime, kod konkluzivnog zaključivanja položaj orijentira i trajektora ovisi o smislu, jer posljedica *proizlazi* iz uzroka. Tako je u ovome primjeru trajektor sadržaj koji stoji ispred konektora, a orijentir stoji iza konektora. Sadržaj koji znači nekakav efekt ili posljedicu ponaša se kao trajektor koji *izlazi* ili *proizlazi* iz uzročnog sadržaja. Konkretno, u gore navedenih primjerima, profilirani uzrok nalazi se u položaju ispred konektora, dok je ostatak sadržaja, tj. trajektor ovog scenarija, smješten iza konektora.

### *Adverzativi ili konektori suprotnosti*

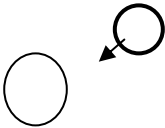
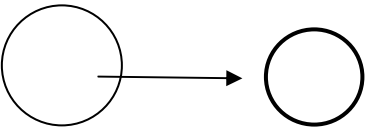
Kada dvije elementarne rečenice, odnosno dva sadržaja upućuju na to da su međusobno različiti ili suprotni, povezani su adverzativnim konektorima. Najčešće se tekst u takvoj situaciji povezuje adverzativnim vezničkim konektorima (*a, ali, nego, no, već*), stoga možemo taj postupak izjednačiti sa stvaranjem suprotnih rečenica.<sup>6</sup>

(7) *Ti se pravci doduše često pokušavaju međusobno upotpunjavati i povezati, ali se ipak načelno razilaze ne samo u metodama i načinima proučavanja umjetnosti, nego i u osnovnim ciljevima kojima teži proučavanje umjetnosti. S jedne strane postoji jasno izražena namjera da se umjetnička djela opišu, analiziraju i razvrstaju prema nekim srodnim osobinama, te da se tako uspostavi neki sustav svih pojedinačnih umjetnosti i istraže eventualne sličnosti i razlike među djelima različitih umjetnosti. S druge strane, opet, razvija se filozofsko razmatranje prirode umjetnosti, takvo razmatranje koje izvan sustavnih rješenja i unaprijed određena shvaćanja o tome što su umjetnička djela želi iznova postaviti probleme načelnog određenja umjetnosti i razumijevanja njene sudbine u suvremenom svijetu.* (Solar, 2001: 29-30)

Gore navedeni primjer sadrži isprepletene adverzativne odnose unutar teksta, ali uvijek je riječ o tome da se sadržaj koji je izrečen iza konektora *udaljava* od prethodno rečenoga. Taj je sadržaj ujedno profiliran, a ono što je prije njega rečeno potisnuto je u iskazu. Sve navedeno suprotnost označava kao ablativni odnos.

<sup>6</sup> Belaj (2009: 62) primjećuje kako suprotne rečenice semantički odgovaraju uzročnodopunskim rečenicama te da sve što vrijedi za implikacije prostornih odnosa u uzročnodopunskim rečenicama, vrijedi i za suprotne. Isto možemo reći i za kauzativnu i adverzativnu povezanost na razini teksta.

Tablica 2: *Prikaz konektora i njihovih značenja*

konektori	eksplikativni	konkluzivi	kauzativi	adverzativi
značenje	objašnjenje	zaključivanje	uzrok	suprotnost
prostorno značenje	adlativnost (adlokativnost)	ablativnost (ekstralokativnost)		ablativnost
shematski prikaz				

## Deiksija i njezina pragmatička funkcija

Deiktički oblici također imaju važnu funkciju u ostvarivanju teksta jer, osim što se odnose na položaj govornika u prostoru ili vremenu, imaju foričku funkciju koja je vrlo važna za ostvarivanje teksta, tj. njegovo povezivanje u smislenu cjelinu. Za foričku se funkciju tradicionalno smatralo da se odnosi na povezivanje sadržaja s isključivo jednom riječju ili frazom (antedentom), no u prirodnom tekstu javljaju se i zamjenice koje se ne odnose na neku već spomenutu imenicu, ali govornik zna o čemu je riječ. Dakle, umjesto da deiktički oblici samo stvaraju veze između riječi u tekstu, govornik povezuje i zaključuje o kognitivno konstruiranim svjetovima (Emmot, 1999: 5)<sup>7</sup>.

Tradicionalno se deiktički oblici dijele u tri kategorije: osobnu, prostornu i vremensku, a najšire rečeno, riječ je o pronominalnim riječima, zamjenicama i prilozima koji u određenom kontekstu i konkretnoj situaciji imaju pokaznu funkciju. S obzirom na važnost građenja teksta pomoću pronominalnih odnosa, možemo tekst odrediti kao slijed jezičnih jedinica konstituiranih neprekinutim pronominalnim lancem (Glovacki-Bernardi, 1990: 31). Iz te perspektive naglasak je stavljen upravo na prostorne odnose, no deiksija ne

<sup>7</sup> Slično je i s temom teksta. Kako se tradicionalno definira, tema je ono o čemu je u tekstu riječ. Prema Langackeru (1991: 313 - 317) pak, tema je referentna točka koja uspostavlja mentalnu vezu s drugim entitetom i jednom kada se tema u tekstu uspostavi, proteže se kroz njegov određeni dio, a referencija na nju najčešće je pronominalna. Prostorna se značenja u tim pronominalnim odnosima mogu iščitati prije svega na razini deiksije. Možemo reći da je tema na koju se deiktički oblici referiraju bliža govorniku, sugovorniku ili negovornoj osobi, sukladno tome koji je stupanj deiksije upotrijebljen. Međutim, ponekad se, primjećuje to i Langacker, tema ne mora eksplicitno pojaviti u rečenici, no govornik ipak zna o čemu je u tekstu riječ. Riječ je, naime, o tome da se, kako se u tekstu nižu rečenice povezane smislom, nove informacije i dalje preklapaju s temom i zbog toga ih prepoznamo iako se sama tema eksplicitno ne spominje. Tu konceptualnu udaljenost možemo tumačiti i kao implikaciju prostorne udaljenosti.



pruža samo prostorne koordinate nego i vremenske te pragmatičke komunikacijske koordinate uopće. One su zadane govornikom i slušateljem, temom, situacijom, društvenim i autoritativnim odnosima te intencijom (Glovacki-Bernardi, 1990: 60).

Prostorni deiktički oblici u službi povezivanja rečenica u tekst, naravno, izricat će eksplicitno prostorne odnose. Riječ je o lokativnim značenjima, a udaljenost trajektora i orijentra ovisi o tome je li upotrijebljen proksimal, medijal ili distal.

(8) *Na dvadesetak metara od ulaza, Marijana je odjednom rekla: –*

*Evo, ovdje sam ja stajala kad sam ih ugledala.* (Pavličić, 2004: 77)

Oblikom *ovdje* referira se na mjesto govorne situacije i taj oblik ima pragmatičku vrijednost prije svega. Riječ je o eksplicitnom statičnom lokativnom značenju. Oblik u proksimalu upotrijebljen je jer govornik iznosi osobno iskustvo. Pragmatičku ulogu u ovome primjeru ima i čestica *evo*. Osim priloga, u prostorne deiktičke oblike treba ubrojati i čestice *evo*, *eno* i *eto*. Općenito, čestice su u tradicijskim gramatikama najzapostavljenija vrsta riječi, što ne čudi, budući da ih je nemoguće opisati izolirane kako se to tradicijski čini, jer one svoju funkciju ostvaruju unutar teksta. To je vidljivo i na sljedećem primjeru.

(9) *Imao je žensku. Ne znaš što je tu bilo. I još niz drugih stvari.*

Eto, rekao sam vam za to njegovo penjanje na terasu. (Pavličić, 2004: 74)

Stupanj se deiksije i kod čestica upotrebljava ovisno o govornikovu položaju i udaljenosti od onoga na što referira. Govornik je u navedenom primjeru upotrijebio oblik u drugom stupnju deiksije jer referira na sadržaj koji je blizak i njemu i slušatelju / slušateljima, odnosno na iskaz koji im je maločas izrekao. Ponovno govorimo o lokativnom prostornom značenju gdje je stupanj deiksije upotrijebljen ovisno o govornikovu položaju i njegovoj udaljenosti od onoga na što referira.

Isti je slučaj i s ostalim deiktičkim oblicima – vremenskim, prostornim i načinskim. Za prostorne deiktičke oblike nije potrebno posebno isticati da nose prostorna značenja. Što se pak tiče vremenske (vremenski prilozi *danas*, *sutra*, *onda*, *tada*, *sada* itd.) i načinske deiksije (načinski prilozi *ovako*, *tako*, *onako*), one obje u svojoj podlozi sadrže kognitivnu domenu prostora. Veza se između načina i prostora uspostavlja preko predodžbene sheme PUTA konceptualnom metaforom NAČINSKA UDALJENOST JE PROSTORNA UDALJENOST pa će udaljenost ovisiti o stupnju deiksije koji je upotrijebljen. Kad je o vremenu riječ, radi se najčešće o lokativnim značenjima koja se na vremenske odnose preslikavaju metaforama PRETEMPORALNOST JE PRELOKALNOST i POSTTEMPORALNOST JE POSTLOKALNOST. Drugim riječima, ono što se događalo prije u vremenu (npr. *jučer*), konceptualizirano

ramo kao nešto što je *iza*, a ono što se dogodilo nakon nečega, konceptualiziramo kao nešto što je *ispred* (npr. *sutra*). Ono pak što se događa sada, u ovom trenutku (npr. *danas*), konceptualizirat ćemo kao prostorno nam najbliže jer je sadašnjost deiktičko središte u jezicima s tzv. apsolutnim vremenskim sustavima kao što je hrvatski.

Osobni deiktički oblici također impliciraju prostorna značenja. Općenito se može reći da za tumačenje deiktičkog odnosa moramo pretpostaviti govornika koji će mu dati značenje i od sugovornika očekivati da iskaz tumači prema govorniku kao polazišnoj točki. Kako je govornik, i u jezičnom i izvanjezičnom kontekstu, središnja, tj. polazišna točka deiksije, prostorna se značenja mogu iščitati iz uporabljenih deiktičkih oblika ovisno o udaljenosti od govornika. Tako će lične zamjenice *ti, on, ona, ono, mi, vi, oni* proporcionalno biti udaljene od govornika, oblika *ja*.

Rabeći oblik *ja*, govornik se smješta u neki položaj i za taj oblik tada možemo reći da ima statično značenje lokativa. S druge strane, oblikom *mi*, govornik se udaljava od situacije kao orijentira pa mu možemo pripisati ablativno značenje. Trajektor je u ovom ablativnom značenju sam govornik koji se udaljava od situacije. To znači da je ovo prostorno značenje iščitano na pragmatičkoj razini koja je, uz sintaktičku i semantičku, jednako bitna za fenomen teksta.

## Zaključna riječ

Jezik potpuno ostvaruje svoj smisao tek kada je upotrijebljen u nekom kontekstu, u nekoj komunikacijskoj situaciji. Tekst kao suprasintaktička, odnosno najviša jezična razina stanje je pravog, spoznatljivog jezika i stoga se mora uzeti u obzir prilikom proučavanja bilo kojeg jezičnog fenomena, pa tako i fenomena prostora kao temeljne kognitivne domene čijim se proučavanjem intenzivno bavi kognitivna gramatika. Već je ranije dokazano da je prostor kao temeljna kognitivna domena vrlo često podloga konceptualizaciji apstraktnih kategorija, najčešće vremena, uzroka i načina. Na razini teksta povezanost je prostora i jezika rijetko dosad bila istraživana, a ova analiza pokazala je kako je to itekako zanimljivo i plodno područje za istraživanje, no ovdje su zbog prostorne ograničenosti i namjene rada istaknute tek osnovne crte te inače iznimno složene problematike.

Ova je analiza krenula od pretpostavke da će se, ukoliko postoje, prostorna značenja na razini teksta javljati na konektorima i deiktičkim oblicima kao funkcionalnim sredstvima povezivanja konstituenata teksta u jedinstvenu cjelinu. Pokazalo se da je ta pretpostavka zaista točna jer se i na konektorima i na deiktičkim oblicima, neovisno o tome na koji smo ih način klasificirali, mogu iščitati neka od temeljnih prostornih značenja – lokativnost, ablativnost i adlativnost.

Kako je tekst onaj pravi spoznatljivi jezik, zaista ne iznenađuje što su se već istraženi i potvrđeni fenomeni generiranja prostornih značenja na nižim razinama jezika potvrdili i u tekstu.

## Izvori

- Cipra, Marijan 1999. *Misli o etici*, Zagreb: Školska knjiga.  
Pavličić, Pavao 2004. *Umjetni orao*, Zagreb: Školska knjiga.  
Solar, Milivoj 2001. *Teorija književnosti*, Zagreb: Školska knjiga.  
Tadijanović, Dragutin 2006. *Sabrana pisma*, Zagreb: Školska knjiga.

## Literatura

- Belaj, Branimir 2008. *Jezik, prostor i konceptualizacija – Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*, Osijek: Grafika.  
Belaj, Branimir 2009. Prostorna značenja na razini složene rečenice. Zbornik radova 37. seminara Zagrebačke slavističke škole *Prostor u jeziku / Književnost i kultura šezdesetih*, Zagreb, str. 43-67.  
Croft, William / Cruse, D. Alan 2004. *Cognitive Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press.  
Emmot, Catherine 1999. Embodied in a Constructive World: Narrative Processing, Knowledge Representation, and Indirect Anaphora. *Discourse Studies in Cognitive Linguistics* (ur. Karen Van Hoek, Andrej A. Kibrik, Leo Noordman), Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, str. 5-28.  
Glovački-Bernardi, Zrinjka 1990. *O tekstu*, Zagreb: Školska knjiga.  
Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. 2, Stanford: Stanford University Press.  
Langacker, Ronald W. 2002. *Concept, image, and symbol: the cognitive basis of grammar*, Berlin and New York: Mouton de Gruyter.  
Renkema, John 2005. *Introduction to Discourse Studies*, Amsterdam and New York: John Benjamins Publishing Company.  
Schrodt, Richard 2001. Tekstna lingvistika. *Uvod u lingvistiku* (ur. Zrinjka Glovački-Bernardi), Zagreb: Školska knjiga, str. 235-248.  
Velčić, Mirna 1987. *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb: Školska knjiga.